

04/1-2 ф 6/169
18.7.2016.

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ У БЕОГРАДУ

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ

Београд, 4. јул 2016. године

ИЗВЕШТАЈ КОМИСИЈЕ О ОЦЕНИ И ОДБРАНИ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ
КАНДИДАТКИЊЕ МР МИЛЕНЕ МАРТИНОВИЋ

На предлог Одељења за историју Филозофског факултета у Београду, Наставно-научно веће овог факултета изабрало је Комисију за оцену и одбрану докторског рада мр Милене Мартиновић. На седници одржаној 14. IV 2016. године Веће је изабрало комисију за оцену и одбрану рада под насловом *Рукописне књиге манастира Рођења пресвете Богородице на Цетињу*. Чланови комисије су: др Татјана Суботин-Голубовић, ванредни професор Филозофског факултета у Београду и ментор; др Синиша Мишић, редовни професор Филозофског факултета у Београду; др Драган Булатовић, ванредни професор Филозофског факултета у Београду; др Гордана Стокић Симончић, редовни професор Филолошког факултета у Београду. Пошто су чланови Комисије прегледали предату дисертацију, у међусобним консултацијама усагласили су своја мишљења, а затим су сачинили овај извештај који се подноси Већу.

Биографски подаци о кандидаткињи и о дисертацији

Докторанткиња мр Милена Мартиновић је рођена на Цетињу 1965. године. Основну школу и гимназију завршила је у родном граду. Дипломирала је на Културолошком факултету на Цетињу 1988. године. У Народној библиотеци Србије положила је стручни испит из области конзервације и заштите (1989), те стекла звање

конзерватора и рестауратора за стару и ретку књигу. Магистрирала је 1997. године на Факултету примењених уметности и дизајна у Београду. Тема магистарског рада била је *Техничка заштита писаног културног наслеђа у Црној Гори*. Од 1988. до 1997. г. радила је у Централној народној библиотеци „Ђурђе Црнојевић“ на Цетињу, затим је прешла у Народни музеј Црне Горе. Милена Мартиновић је недавно постављена за руководиоца службе превентивне конзервације Народног музеја Црне Горе.

Од 2003. године Милена Мартиновић је ангажована од стране Митрополије црногорско-приморске као волонтер-сарадник на заштити библиотеке Цетињског манастира, чији највреднији део представља управо рукописна збирка. Током свог дугогодишњег рада у рукописној збирци Цетињског манастира кандидаткиња је имала прилике да добро упозна фонд рукописа, и то не само са становишта конзервације и рестаурације. Кандидаткиња је постепено улазила и у проблематику која припада домену археографије, чиме је у великој мери превазишла своја првобитна интересовања; у овом тренутку Милена Мартиновић је особа која вероватно најбоље познаје састав збирке, садржај појединих рукописа, степен очуваности појединих рукописа као и све проблеме који се односе на њихово укупно физичко стање. Овај рукописни фонд већ је био предмет научног интересовања и обраде (1936, 1990), али и даље су многа питања остала неразјашњена. Кандидаткиња је на основу личног увида у стање рукописне збирке, као и резултата саопштених у литератури, дошла до закључка да би било непоходно спровести ново свеобухватно научно истраживање, којим би се допунила наша садашња непотпуна сазнања о овој збирци.

Тема докторске дисертације природно је изникла из интересовања према збирци рукописа Цетињског манастира. Кандидаткиња је имала непосредан увид у све оне рукописе који се данас чувају не само у самом манастиру, већ и друге, оне који су му некад припадали, а доспели су у друге колекције на територији Црне Горе. Поред тога, она је прикупила бројну релевантну литературу која доприноси сагледавању и бољем познавању историјских прилика у којима је Цетињски манастир, који је уједно био и митрополитанско средиште, живео од свог оснивања па све до краја XVII века.

Циљ, предмет и остале научне поставке дисертације

Основни задатак докторске дисертације Милене Мартиновић био је да исцрпно истражи и обради историјат рукописне збирке Цетињског манастира. Но, никако не треба испустити из вида чињеницу да је данас постојећи рукописни фонд манастира Рођења пресвете Богородице на Цетињу формиран тек 1885. године, када су по заповести књаза Николе на Цетиње били донети и рукописи манастира Пиве. Стога је било неопходно прво сваку од ових двеју збирки истражити засебно, па тек после тога изводити неке уопштавајуће закључке. У досадашњим истраживањима није се на такав начин приступало збирци цетињских рукописа; они су сви посматрани као јединствена колекција, а из вида се испуштала чињеница да су две засебне збирке биле механички спојене. Срећом, Душан Вуксан који је први покушао да систематски опише ове рукописе, уредно је обележио рукописе из Пиве, наводећи и сигнатура које су они имали пре преношења на Цетиње.

Цетињски манастир је основао обласни господар који је владао у Зети, Иван Црнојевић 1485. године, и у њега је врло брзо са Врађине било премештено седиште Зетске митрополије. Већ сама ова чињеница говори о улози која му је била предодређена. Сви релевантни подаци јасно показују да је манастир био не само верско, већ и важно културно средиште. У манастиру је од самог његовог оснивања радио скрипториј, о чему сведочи већи број записа сачуваних у рукописима. Према расположивим, мада оскудним изворима, манастир је почетком XVII века био имућан, а братство је бројало 25 људи, што значи да се он може убројати у веће манастире свог времена. Релативна материјална сигурност дозвољавала је и да се за манастир набављају књиге из других српских скрипторија и манастира.

Манастир Пива је основан по обнови рада Пећке патријаршије 1557. године. То је задужбина Саватија Соколовића († 1586), ђакона Велике цркве тј. Пећке патријаршије који је, пре него што је постао четврти по реду патријарх обновљене Патријаршије, једно време био митрополит епархије захумско-херцеговачке. Већ је из ових сумарних података јасно да су оба манастира имала значајан удео у животу Српске цркве у време

турске доминације на овим просторима. Оба манастира су одржавала живе међусобне контакте, оа они су се највише огледали у међусобној размени књига.

Тема ове докторске дисертације дефинисала је основни задатак истраживаа, као и његове правце - реконструисати не само рукописне збирке Цетињског манастира и Пиве, већ и сагледати улогу коју су ови манастири, као значајни духовни центри, имали на ширем подручју (Зета, Црна Гора, Херцеговина, Полимље) које је ка њима гравитирало. Ту су узете у обзир и блиске везе које су оба манастира одржавала са седиштем Патријаршије у Пећи.

Опис садржаја дисертације

Докторска дисертација мр Милене Мартиновић обима је 280 страна, а састоји се из две основне целине, којима претходи неколико уводних текстова (Увод, Структура рада, Историјат проучавања рукописних књига манастира Рођења пресвете Богородице на Цетињу). На крају се налази закључак, за којим следи списак извора (објављених и необјављених) и литература, као и списак скраћеница. Текст је сложен компјутарски и прати упутства о припреми текста докторске дисертације. Дисертација је пропраћена одговарајућим научним апаратом.

У кратком уводном тексту назначени су хронолошкии тематски оквири рада, као и циљ истраживања - реконструкција рукописног наслеђа Цетињског манастира, као и сагледавање улоге двају значајних манастирских центара у временима када су у њима радили продуктивни скрипторији.

Упоглављу Структура рада дато је образложење које се односи на делимично одступање од првобитно замишљене шеме. Наиме, кандидаткиња је током рада увидела да је материјал који је прикупила таквог карактера и обима, да захтева да буде обрађен и груписан управо онако, како је то и урадила у својој докторској дисертацији.

Затим следи обимно поглавље, такође уводног карактера: Историјат проучавања рукописних књига манастира Рођења пресвете Богородице на Цетињу (7-15). Кандидаткиња је ту представила резултате претходних истраживања. Зачетак

интересовања за манастирску збирку јесте кратак опис професора Варшавског универзитета Анджеја Кухарског, који је 1829. године посетио манастир и пописао тадашњи рукописни фонд. Током XIX века објављено је више краћих радова у којима су са аутори бавили цетињским рукописима, али то је све још увек далеко од систематских научних истраживања. треба имати у виду и да је научно проучавање рукописа код словенских народа још увек било у почетној фази. Међу именима тадашњих истраживача истиче се Марко Драговић. Веће интересовање, које је уједно дало и озбиљне резултате, може се пратити у раду Душна Вуксана, који је између два светска рата посветио већи број радова цетињској збирци, те је и саставио први потпуни опис (у складу са тада важећим правилима). После Другог светског рата, збирку Цетињског манастира проучавали су Владимир Мошин (који је обавио палеографску и филигранолошку анализу рукописа) и Петар Момировић и Љупка Васиљев, који су саставили нови каталог. Основна замерка која се односи на сва претходна истраживања јесте то, да није поклоњена одговарајућа пажња садржају рукописа.

Први део је подељен на два главна одељка. Први, Историјски оквири истраживања, састоји се од четири мање целине. *Зетска епископија и митрополија прије оснивања Цетињског манастира* (16-20) је наслов прве од њих, у којој је дат сумаран историјски преглед црквених прилика на овом подручју, од тренутка када је, по стицању аутокефалности (1219), Свети Сава основао ову епархију. Указано је и на значај који је у своје време, све до пропасти средином XV века, имао манастир Светог арханђела Михаила на Превлаци, у коме се налазило седиште ове епископије/митрополије. У другом поглављу, *Црна Гора између Турске и Запада. Оснивање Цетињског манастира* (21-28), представљене су сложене прилике у којима се Црна Гора налазила од средине XV века, па све до краја XVII века. Венеција које је покушавала да прошири свој утицај из Котора, Турци који су постепено освајали српске земље, као и прозелитске активности Римске курије у којима је живо учешће узимала Конгрегација за пропаганду вере, у великој мери су одредили услове у којима је Црква деловала. Стицајем околности, она је била принуђена да игра улогу и црквених и световних поглавара Црне Горе. У поглављу *Црквене прилике у XVI и XVII вијеку* (29-34) представљено је опште стање на територији Митрополије, као и улога коју су поједине владике имале у политичком животу и међународним односима током овог периода. Указано је и на материјално стање цркве тј.

појединих манастира који су припадали овој епархији, при чему је посебна пажња посвећена управо манастирима на Цетињу и Пиви. Последње поглавље овог дела рада *Црногорски митрополити у XVI и XVII вијеку* (35-41) успоставља хронологију владика на трону Црногорско-приморске митрополије у поменутом периоду. Овај низ је свакако непотпун, а спорадично сачувани подаци не допуштају да се успостави тачна хронологија и време столовања појединих владика.

Друга целина, *Духовни и културни живот Зете од XIII до краја XIV вијека*, такође се састоји из више мањих делова. У првом делу, *Скрипторији на обалама Скадарског језера*, приказан је развој српске писмености на овом подручју у време постојања самосталне средњовековне српске државе, као и активности које су се одвијале на једном ужем подручју (околина Скадарског језера, као и манастирићи који су постојали на острвцима у самом језеру). У другом поглављу, *Јелена Балшић и Никон Јерусалимац* (47-41), представљена је једна изузетна појава у средњовековној српској култури - Јелена Балшић и њена преписка са Никоном Јерусалимцем, који је био њен духовник. Јелена је не само жена која живи свој духовни живот, стицајем историјских околности принуђена је и да узме живо учешће у политичком животу Зете. У следећем поглављу дат је кратак осврт на оснивање и активности прве штампарије код Јужних Словена, која је у једном кратком периоду радила на Цетињу - *Црнијевића штампарија* (52-56). Указано је на значај који је штампарија имала током кратког времена свог постојања. Следећа три поглавља овог дела представљају можда најважниј део овог истраживања. *Скрипториј и библиотека Цетињског манастира од оснивања до краја XVII вијека* (57-69) садржи преглед свих догађања везаних за оснивање манастирске библиотеке и њено попуњавање. Исто тако, обрађени су и подаци који се односе на активност манастирског скрипторија. Приказан је рад појединих писара, као и њихова продукција. Поглавље *Скрипторији у XVI и XVII вијеку: Црна Гора и суседне области* (70-76) говори о месту које је Цетињски манастир имао као један од најважнијих духовних центара тога доба у оквиру Пећке патријаршије. Цетињски манастир је центар ка коме гравитира читав низ других преписивачких центара са којима он одржава блиске везе, а отврда томе су и њихови рукописи који су у неком тренутку постали део цетињске библиотеке. Ти се посебно истичу манастири Шудикова, Никољав, Света Тројица код Пљеваља. Исто тако, указано је и на блиске везе са Пећким манастиром, из кога на поклон стижу бројни рукописи.

Кандидаткиња је препознала и жељу да се подражавају стари узорци, те да су се у периоду који ме бави успостављени и одржавани односи и са светогорским манастирима (Хиландар, Свети Павле, скит Св. Ана), у којима су били наручивани рукописи и за Цетињски манастир и за Пиву. Последње поглавље, *Формирање збирке рукописа манастира Пиве* (77-80) збирком рукописа који су чинили основни фонд старе манастирске библиотеке, као и радом продуктивног скрипторија који је био организован у манастиру. Пива је такође уживала посебан статус и углед, зато што је била задужбина једног митрополита.

Друга велика целина се бави рукописном збирком каква данас постоји у манастиру Рођења пресвете Богордице на Цетињу. Први и најобимнији део (*Каталог рукописа збирке Цетињског манастира*, 81-214) представља све рукописе ове збирке, а садржи и обједињене резултате свих досадашњих истраживања као и критички осврт (уколико за то постоје оправдани разлози) који су изложени уз сваки рукопис. Посебна пажња посвећена је управо садржају појединих зборника (панагирика, у првом реду) јер је овај сегмент до сада био запостављен. Опис сваког рукописа пропраћен је и релевантном литературом. Посебна пажња посвећена је и *Милешевском панагирику* који је, заједно са *сивошевим јеванђељем*, постао део цетињске збирке тек 1961. године. Ова два рукописа немају сигнатуру у оквиру збирке, него се вода само под својим називима. Затим следи каталог у чији састав улазе сви рукописи који се на било који начин могу повезати са Цетињским манастиром или Пивом, било да су ту настали, било да су у неком тренутку припадали једном од два пменута манастира (*Отуђени рукописи Цетињског манастира*, 215-256). Ту су обрађени рукописи који се данас чувају у Националној и свеучилишној библиотеци у Загребу, Државном историјском музеју у Москви, азстријској националној библиотеци у Бечу, у Архиву Српске академије наука и уметности у Београду, у Народној библиотеци у Београду, као и у Народном музеју Црне Горе на Цетињу и у Музеју у Подгорици. Трећи каталог у овом делу рада (*Неидентификовани рукописи окојима постоје подаци у старијој литератури*, 257-259) обухвата податке о оним рукописима који су познати из литературе, али се данас не могу идентификовати.

Остварени резултати и научни допринос дисертације

У Закључку је кандидаткиња представила резултате својих истраживања. Она су показала улогу и велики значај који су манастири Рођења пресвете Богородиве на Цетињу и Пива имали у неговању традиција средњовекове српске писмености на подручјима који су били под њиховим непосредним утицајем. Анализа обједињених података о саставу ових манастирских збирки као и о преписивању књига у њиховим писарским радионицама, показала је да су ови центри уживали велики углед у оквиру Пећке патријаршије. Овим истраживањем је у значајној мери повећан број рукописа који се за ове центре може везати, те тако имамо податак о 118 рукописа који су неспорно некад припадали Цетињском манастиру или Пиви, као и о неколицини рукописа који се у овом тренутку не могу лоцирати. Овим истраживањем у знатној су мери обogaћена и унапређена наша знања о карактеру и значају колекције средњовековних рукописа који се данас чувају у манастиру Рођења пресвете Богородице на Цетињу.

Закључак са предлогом

На основу свега што је у реферату речено, чланови Комисије су, после пажљивог читања дисертације *Рукописне књиге манастира Рођења пресвете Богородице на Цетињу*, закључили да њен садржај и структура одговарају одобреној пријави, те да су пажљиво обрађена сва питања која су постављена као истраживачки проблем. Утврђено је и да је овај рад представља оригинално и самостално израђено научно истраживање, које представља значајан допринос познавању једног периода културне историје српског народа. **Стога Комисија има част да предложи Наставно-научном већу да прихвати овај позитивни реферат да одобри усмену одбрану ове докторске дисертације пред Комисијом у истом саставу.** мање похвале, примедбе или сугестије и питања Комисија ће саопштити кандидаткињи мр Милени Мартиновић приликом усмене одбране рада.

Чланови комисије:

Проф. др Татјана Суботин-Голубовић, ванредни професор

Филозофског факултета у Београду, ментор

Проф. др Синиша Мишић, редовни професор

Филозофског факултет у Београду

Проф. др Драган Булатовић, ванредни професор

Филозофског факултета у Београду

Проф. др Гордана Стокић Симончић, редовни професор

Филолошког факултета у Београду